

מצוה ל"ח - בתולה לכהן גדול

מצוה ל"ח היא שצוה כהן גדול שישא בתולה, והוא אמרו "והוא אשה בבתוליה יקח". ובבאור אמרו, עושה היה רבי עקיבא ממזר אפילו מחייבי עשה. ובאור זה, כשהיה כהן גדול בא על בלתי בתולה, שהיא אסורה לו בעשה, שהשורש הזה אצלנו לאו הבא מכלל עשה עשה. והנה כבר התבארו משפטי מצוה זו ביבמות וקידושין וכתובות.

פירוש המצוה

מצוה ל"ח היא שצוה כהן גדול שישא בתולה - בנוסחא של הרב קאפח הביא "בתולה בבתוליה", והעיר שם שכוונתו לאפוקי בוגרת, ולא נראה שספר המצוות ניתן להידרש כתורה, ונדרוש: "בבתוליה - לאפוקי בוגרת". **והוא אמרו** (ויקרא כ"א, י"ג): **"והוא אשה בבתוליה יקח"**. **ובבאור אמרו** בגמרא (כתובות כ"ט ע"ב): **עושה היה רבי עקיבא ממזר אפילו מחייבי עשה** - הגמרא מביאה ברייתא בשם רבי ישבב שאמר: "בואו ונצווה על עקיבא בן יוסף שהיה אומר כל שאין לו ביאה בישראל הולד ממזר", וביארה הגמרא: "ואפילו חייבי עשה"¹. **ובאור זה כשהיה כהן גדול בא על בלתי בתולה, שהיא אסורה לו בעשה** - וזהו העשה: "והוא אשה בבתוליה יקח". **שהשורש הזה אצלנו לאו הבא מכלל עשה - עשה** - אם מן הציווי בעשה יוצא איסור, כגון כאן שהמצוה לישא בתולה ומכאן נשמע לאיסור לישא כל שאינה בתולה, הרי שהאיסור הוא איסור עשה ונחשב למצות עשה. במהדורת הרב קאפח ובמהדורת פרנקל הוסיפו: "הנה כבר התבאר שהיא מצות עשה. ואמרו גם כן ומצווה על הבתולה", וכוונתו לברייתא בהוריות (י"ב ע"ב), ולשון זו מורה שהוא מצות עשה. בנוסחא שלפנינו מובא בהוריות: "ומוזהר על הבתולה", ולשון זו מורה דווקא שהוא לאו. ועי' רש"ש שם שסובר שצריך לשנות הגירסא, וכן משמע ברמב"ן (ויקרא כ"א, י"ג), וכן משמע ברמב"ם שלפנינו, שגירסתו היתה "ומצווה על הבתולה". **והנה כבר התבארו משפטי מצוה זו ביבמות וקידושין וכתובות.**

¹ הסוגיא עוסקת בברייתא על מוציא שם רע: "ולו תהיה לאשה", שמעון התימני אומר: אשה שיש בה הויה. ר' שמעון בן מנסיא אומר: אשה הראויה לקיימה". ומחפשת הגמרא נפקא מינה ביניהם גם אליבא דר' עקיבא, ומסיקה הגמרא שאליבא דר' ישבב בדעת ר' עקיבא הנפקא מינה היא בעולה לכהן גדול, שאסור לקיימה אף שיש בה הויה ואין הולד ממנה ממזר. מכאן הקשו על הרמב"ם שהביא גמרא זו להוכיח שבעולה לכהן גדול מחייבי עשה, והלא שם הכוונה בדברי ר' עקיבא שבא לאפוקי בעולה לכהן גדול שאין הולד ממנה ממזר. הרב קאפח כתב שלא נחת הרמב"ם לפרטי הסוגיא, רק הוכיח שהגמרא מכנה בעולה לכהן גדול "חייבי עשה", אלא שאין הולד ממזר. ועוד יש לומר שיתכן שלר' עקיבא הולד ממזר גם מבעולה לכהן גדול, שהרי הוא מחייבי עשה, ורק לשמעון התימני ולר' שמעון בן מנסיא צריך לומר שבזה נחלקו במוציא שם רע.

מקורות המצוה בתורה

ויקרא כ"א, י', י"ג-ט"ו

וְהִכְהִין הַגְּדוֹל מֵאַחֶיו אֲשֶׁר יוֹצֵק עַל רֵאשׁוֹ שְׁמֵן הַמִּשְׁחָה וּמֵלֵא אֶת יָדוֹ לְלִבֹּשׁ אֶת הַבְּגָדִים אֶת רֵאשׁוֹ לֹא יִפְרֹעַ וּבְגָדָיו לֹא יִפְרֹם. וְהוּא אִשָּׁה בְּתוֹלְיָהּ יִקַּח. אֲלֵמְנָה וְגֵרוּשָׁה נִחְלָלָה זָנְהָ אֶת אֵלֶּה לֹא יִקַּח כִּי אִם בְּתוֹלָה מֵעַמּוֹ יִקַּח אִשָּׁה. וְלֹא יִחַלֵּל זְרַעוֹ בְּעַמּוֹ כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשׁוֹ.

העניינים המתבארים במצוה

"שנצטוה כהן גדול": החידוש בהגדרה זו הוא שרק הכהן הגדול נצטוה, ואין הבעולה מתחייבת באיסור זה.

ההגדרות השונות למצוה: בספר המצוות ובמנין הקצר לא הוסיף הרמב"ם את החיוב לשאת דווקא נערה. אבל ב"ד החזקה וברמזי המצוות הדגיש את המצוה בנערה. יש חילוק בין איסורו בבעולה לבין איסורו בבוגרת. מכאן יש ללמוד על שתי בחינות בכתולים: שמירה ודרך לכריתת ברית.

הסוגים השונים של מי שאינה "נערה בתולה": חמש המה סוגיהן: אלמנה, בעולה, בוגרת, מוכת עץ וקטנה. אף איסור אלמנה לכהן גדול יסודו באיבוד בתוליה לבעלה. דין בעולה הוא שיוציאנה בגט אפילו בעולת עצמו, אבל בוגרת ומוכת עץ לא ישא, ואם נשא הרי זה יקיים. קטנה אינה באיסור אלא רק מצוה בעלמא.

מצות עשה ולא הבא מכלל עשה: הרמב"ם מביא ב"עשה" ובלאו הבא מכללו את הפסוק: "וְהוּא אִשָּׁה בְּתוֹלְיָהּ יִקַּח". יש פסוק נוסף: "כִּי אִם בְּתוֹלָה מֵעַמּוֹ יִקַּח אִשָּׁה", שנאמר אחר איסור אלמנה. דרכו של הרמב"ם בהבנת הכפילות בפסוקים.

שלושה המה לאוין הבאים מכלל עשה באיסורי חיתון: זרע עשו עד שלושה דורות, זרע מצרי עד שלושה דורות ובעולה לכהן גדול. שני הראשונים אינם במנין העשין שכן אין כל מצוה בנישואין, מה שאין כן "והוא אשה בכתוליה יקח", שהיא מצות עשה נוסף ללאו הבא מכללה. תוקף העשה לשאת בתולה שנוי במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן.

ספר המצוות וה"ד החזקה: בספר המצוות נמצאת המצוה בקבוצת מצוות המקדש, ובי"ד החזקה בקבוצת איסורי ביאה.

”שנצטוה כהן גדול”

יש מצוות ממצוות הכהונה המוטלות על הכהן, ויש מהן המוטלות על כלל הציבור. בסגנונו של הרמב”ם בספר המצוות מתבטא הדבר בהבדל בין ”שצונו” לבין ”שנצטו הכהנים”.

במצוה שלפנינו כתב הרמב”ם:

שצוה כהן גדול² שישא בתולה.

המצוה מתייחסת לכהן גדול. חידוש יש בדבר זה, כפי שיתבאר לקמן. הגמרא בכתובות (כ”ט ע”ב) מביאה ברייתא, זו לשונה:

”ולו תהיה לאשה” - שמעון התימני אומר: אשה שיש בה הויה, רבי שמעון בן מנסיא אומר: אשה הראויה לקיימה.

בהמשך דנה הגמרא מה הנפקא מינה ביניהם אליבא דר’ עקיבא, עליו אמרו שסובר שכל שאין לו ביאה בישראל הולד ממזר, ואם כן כל מי שאין ראוי לקיימה גם אין קידושין תופסין בה. ואומרת הגמרא (ל’ ע”א):

איכא בינייהו בעולה לכהן גדול. ומאי שנא? דהוה ליה עשה שאינו שוה בכל.

פירוש: עשה דבעולה לכהן גדול אין בו ”לאו” אלא ”עשה” בלבד - ”והוא אשה בבתוליה יקח” ולא בעולה. עשה זה אינו שוה בכל, שהרי נאמר רק בכהן גדול ועל כן יש בו הויה, אף שאין ראוי לקיימה.

שואל על כך ר’ עקיבא איגר (דרוש וחידוש כתובות ל’ ע”א), שלפי הגמרא אנו למדים שיש הבדל בין לאו שאינו שוה בכל, כגון אלמנה לכהן גדול, שאין לה הויה, לבין עשה שאינו שוה בכל, כגון בעולה לכהן גדול, שיש לה הויה. וקשה שהרי ה”לאו” וה”עשה” שניהם מקור אחד להם שאין להם הויה, ומנין לחלק? מקור הגמרא לדינו של ר’ עקיבא שכל שאין לו ביאה אין לו הויה הוא ביבמות מ”ט ע”א:

מאי טעמא דרבי עקיבא, דכתיב (דברים כ”ג) ”לא יקח איש את אשת אביו ולא יגלה כנף אביו”, כנף שראה אביו לא יגלה, וסבר לה כר’ יהודה, דאמר באנוסת אביו הכתוב מדבר, דהויה לה חייבי לאוין, וסמיך ליה (דברים כ”ג) ”לא יבא ממזר בקהל ה’”, אלמא מהני הוי ממזר... ולרבי ישבב דמרבה אפילו חייבי עשה, נפקא להו מ”ולא”.

נמצינו למדים שה”עשה” וה”לאו” מקורם באותו פסוק: ”ולא יגלה כנף אביו”, הכולל ”לאו” ו”עשה”. אם כן מדוע אנו ממצטים רק עשה שאינו שוה בכל ולא ממצטים גם לאו שאינו שוה בכל?! תירץ על כך ר’ עקיבא איגר:

² גירסת הרב קאפח: ”הצווי שנצטוה כהן גדול”.

ולולי דמסתפינא הייתי אומר דבר חדש, דעשה בבעולה לכהן גדול הוא רק עליו ולא עליה... ואם כן יש לומר דרק בעולה לכהן גדול אין למדים משארי עשה, דקיל הרבה דאינו נוהג בנשים דהיא אינה מוזהרת עליו, אבל אלמנה לכהן גדול דהלאו גם עליה, זה ילפינן מאנוסת אביו³.

אף שכל הדיון אינו להלכה, שהרי אין הלכה כר' עקיבא, ועוד שפסק הרמב"ם כר' יהודה אמר רב (יבמות פ"ד ע"ב) שלא הוזהרו כשרות להנשא לפסולים (עי' הל' אסורי ביאה פי"ט הי"א), מכל מקום לימוד גדול יש לנו ממשא ומתן זה. לעיל במצוה ל"ב ד"וקדשתו" למדנו שיש "איסור קדושה", דהיינו איסורי חיתון הנובעים מן הקדושה. הראשון שבהם הוא אלמנה לכהן גדול. בירושלמי למדו שהביטוי "קדושה" נובע מן הפסוק "וקדשתו", שהוא מצוה על ישראל לקדש הכהנים. מובן, אפוא, שבאיסור לאו, אף שאינו שוה בכל, מכל מקום נצטוו ישראל לשמור את הכהן בקדושה.

לא מצאנו ביטוי המקביל ל"איסור קדושה" שיתאים למצות עשה. מצות "וקדשתו" שנצטוו עליה ישראל ומכחה חייבים הם לשמור על קדושת הכהנים, לא חלה על מצות עשה של בעולה לכהן גדול. מכאן יש להבין שאין זו אלא מצוה על הכהן הגדול לישא בתולה, ובלאו הבא מכלל עשה מוזהר הוא על הבעולה. העשה חל על הכהן הגדול בדומה לפריה ורביה שמוטל על האיש ולא על האשה, וגם הלאו הבא מכלל העשה מוטל עליו ולא עליה.

הביטוי שהשתמש בו הרמב"ם "שצוה כהן גדול לישא בתולה", מקבל, אפוא, משמעות מיוחדת⁴, שצוה הכהן הגדול ולא האשה שהוא נושא, שהיא אינה בכלל מצוה זו.

ההגדרות השונות למצוה

בספר המצוות כתב הרמב"ם:

שצוה כהן גדול לישא בתולה והוא אמרו "והוא אשה בבתוליה יקח"... כשהיה כהן גדול בא על בלתי בתולה שהיא אסורה לו בעשה. שהשורש הזה אצלנו "לאו הבא מכלל עשה - עשה".

במנין הקצר המשיך הרמב"ם באותה הגדרה:

להיות כהן גדול נושא בתולה שנאמר "והוא אשה בבתוליה יקח".

לעומת זאת ברמזי המצוות שעל סדר הלכות הי"ד החזקה בריש הלכות איסורי ביאה כתב:

שישא כהן גדול בתולה בנערותה.

³ עי' רש"ש כתובות ל' ע"א שהאריך לדון בדברי ר' עקיבא איגר, ואכמ"ל.
⁴ אמנם גם בלאו שלא ישא כהן גדול אלמנה כתב הרמב"ם (ל"ת קס"א): "שהוזהר כהן גדול" וכן בכהן וגרושה (ל"ת ק"ס). ויש לומר שבלאוין, כיון שיש עונש והיא בודאי אינה נענשת, על כן כתב שהוזהר הכהן. חיוב האשה הוא לא בלאו אלא הוא נובע מהחיוב הכללי של "וקדשתו". כפי שכתבנו למעלה לא הוזהרו כשרות לינשא לפסולים ואין הלאו חל עליהן, אף שמצד הענין חייבתן התורה לימנע מלהנשא.

וביתר פירוט כתב בדרך זו בהלכה עצמה בהלכות איסורי ביאה (פי"ז הי"ג):

מצות עשה על כהן גדול שישא נערה בתולה, ומשתבגור תאסר עליו שנאמר "והוא אשה בבתוליה יקח". "אשה" - לא קטנה, "בבתוליה" - ולא בוגרת, הא כיצד, יצאת מכלל קטנות ולכלל בגרות לא באה, זו נערה.

בהלכות איסורי ביאה - כולל ברמזי המצוות - הוסיף הרמב"ם "נערה", מה שלא כתב בספר המצוות ובמנין הקצר⁵.

נראה פשוט שבספר המצוות ובמנין הקצר שעל סדר מצוות עשה מתייחס הרמב"ם ל"חייבי עשה", דהיינו ל"לאו הבא מכלל עשה", והלאו בודאי נאמר רק על בעולה ולא על בוגרת. הרי בבוגרת פוסק הרמב"ם שאם נשאה לא יוציאנה, מה שאין כן בבעולה שאף אם נשאה יוציא בגט⁶.

ההיפך מבתולה זו בעולה. על כן "לאו הבא מכלל עשה" נאמר על בעולה. והסברא נותנת, שהרי הבתולים נבראו על מנת לשמור את האשה שלא תבעל לאדם קודם לבעלה. כשהתורה מצוה לשאת בתולה, כוונתה בפשטות שלא תיבעל קודם לנישואיה. על כן ה"לאו הבא מכלל העשה" של "והוא אשה בבתוליה יקח" הוא לאו דבעולה, דהיינו שלא ישא בעולה. על כן לא הוסיף הרמב"ם "נערה" בספר המצוות ובמנין הקצר, שכן בבוגרת שאינה בעולה אינו עובר על "לאו הבא מכלל עשה".

חכמים הוסיפו לדרוש: "אשה - לא קטנה, בבתוליה - ולא בוגרת". אין הגבלות אלו באות ב"לאו הבא מכלל עשה", אלא הן בכלל החיוב של כהן גדול. על כן בהלכה הדגיש הרמב"ם "לישא בתולה בנערותה".

בטעם ההלכה ביארו המפרשים שבכהן גדול הדרישה היא שכל דעתה של אשתו תהא נתונה אליו, והברית שהוא כורת עימה - ברית הנישואין - תהא ברית שלמה. כך כתב ספר החינוך (מצוה רע"ב):

משרשי המצוה, לפי שהעיקר הטוב שבאדם הוא שיהיה לו מחשבת טהרה ונקיות, כי אחרי המחשבות ימשך מעשה הגופות⁷, על כן ראוי לו למשרת הגדול להדבק באשה שלא קבעה מחשבתה באיש אחר זולתי בו, שהוא קדש קדשים, ומתוך כך יהיה הזרע אשר יתן לו השם ממנה טהור ונקי ראוי לעבוד בקדושה...

וכן אמרו שאף מוכת עץ פסולה, והטעם בה, לפי הדומה, לפי שאינה קובעת עוד מחשבתה הרבה בכהן גדול, דמכיון שנאבדו בתוליה אינה כורתת ברית

⁵ גירסת הרב קאפח בספר המצוות היא "לישא בתולה בבתוליה", והעיר הרב קאפח שם בהערה 37 "בתולה - למעט בעולה. בבתוליה - למעט בוגרת". ואין הדברים נראים, שאפילו אם נגרוס "בבתוליה", דברי הרמב"ם לא ניתנו לידרש, והמנין הקצר יוכיח ששם לא הוסיף הרמב"ם "בבתוליה".

⁶ עי' הל' איסורי ביאה פי"ז הט"ו.

⁷ ביטוי זה של החינוך מיוחד, שהרי ידוע כללו של החינוך: "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות" (מצוה ט"ז), וכאן הוא אומר שאחר המחשבות והלבבות ימשכו המעשים ודו"ק.

חזק לעולם לאיש. וכעין מה שאמרו ז"ל (סנהדרין כ"ב ע"ב) אינה אשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי, והרי זו לא עשאה שום אדם כלי.

הטעם של מוכת עץ מתאים גם לבוגרת, עליה אמרו חכמים שכלו בתוליה וממעטים אותה מהמילה "בבתוליה" - לא בוגרת⁸.

החינוך לא הביא איסור קטנה לכהן גדול, ועל כן לא הביא טעם לדבר. נראה, שגם קטנה אין דעתה קבועה ודבוקה בכהן הגדול כיון שאין לה דעת שלמה, ואפילו להנשא מעצמה אינה ראויה, וצריכה היא את אביה ששיאנה. ועוד שקשורה היא לבית אביה, ובכח ראויה היא עוד לחזור לבית אביה.

לסיכום: בספר המצוות הגדיר הרמב"ם את ה"עשה" וה"לאו" הבא מכלל עשה: בתולה ולא בעולה. אין בפסוק ובעשה חיוב לנערה ברוקא. אמנם בהלכה הוסיפו חז"ל לדרוש דווקא נערה (אלא שאין זה כלול ב"לאו" הבא מכלל עשה), על כן ב"ד החזקה הוסיף הרמב"ם "נערה". להלן נבאר את סוגי האיסור השונים לבעולה, בוגרת, מוכת עץ וקטנה. מכלל הדברים למדנו על שתי בחינות בבתולה. האחת, הבתולים הם שמירה מבעילה של אחר קודם הנישואין, והשניה, הבתולים הם דרך לכריתת ברית למי שעושה אותה כלי.

הסוגים השונים של מי שאינה "נערה בתולה"

חמשה שמות יש לסוגים השונים של מי שאינה "נערה בתולה". לכל שם יש איסור בפני עצמו. ואלו הן: אלמנה, בעולה, בוגרת, מוכת עץ וקטנה.

אלמנה

בודאי ישאל השואל מה ענין "אלמנה לכהן גדול" במצוה זו, הרי אלמנה היא באיסור "לאו" ("ל"ת קס"א), ואנו עסוקים במצות "עשה". נראה שהרמב"ם קשר בין הדברים. זו לשונו בהל' אסורי ביאה פי"ז ה"א:

שלש נשים נאסרו על כל הכהנים, גרושה, זונה וחללה, ועל כהן גדול ארבע, אלו השלש והאלמנה. אחד כהן גדול משוח בשמן המשחה או המרובה בגדים, ואחד כהן העובד ואחד כהן גדול שמנוהו ועבר, וכן כהן משוח מלחמה כולן מצוין על הבתולה ואסורין באלמנה.

וצ"ע, "מצוין על הבתולה"¹⁰ - מאן דכר שמיה, והלא באיסור אלמנה ההלכה מדברת, ומה שייכות ביטוי זה לכאן?

⁸ אף שהחינוך שם כתב טעם אחר לבוגרת, עיי"ש.

⁹ על פי הזהר בפרשת כי תצא (רע"ו ע"א), המדמה את שבירת הבתולים לשבירת הלוחות, יש לומר שנערה בתולה מבטאת תמימות ושלמות כראוי לכהן גדול. לוחות ראשונים הם האידיאל העליון קודם לירידתו ופגישתו עם המציאות. כך גם נערה בתולה מבטאת שלמות זו. הכהן הגדול הוא המופיע את האידיאל הזה במציאות, והוא הראוי לעשותה כלי מחזיק ברכה וטהרה.

אף בסדר הדברים יש לעיין שהקדים לכתוב תחילה "מצווין על הבתולה" ואחר כך "ואסורין באלמנה", ובהלכה אחרת שהזכיר שניהם הפך את הסדר. כך כתב בהל' כלי המקדש (פ"ה ה"י), בבארו את ההלכות המיוחדות שיש לכהן גדול לעומת אחיו הכהנים:

וכבר ביארנו בספר קדושה שהוא אסור באלמנה ומצווה על הבתולה.

הפסוק אומר (ויקרא כ"א, י"ד):

אַל־מְנַה וְגֵרוּשָׁה וְחַלְלָה זֶנְהָ אֶת אִלְהָ לֹא יִקַּח כִּי אִם בְּתוּלָה מְעַמְיו יִקַּח אִשָּׁה.

"כי אם בתולה" בא לעומת "אלמנה", שכן באלמנה אין חסרון מלבד אבוד בתוליה לבעלה. לעומת זאת גרושה, זונה וחללה יש בהן חסרון מלבד איבוד הבתולים. על כן בבוא הרמב"ם לבאר איסור אלמנה בהלכות איסורי ביאה הקדים "מצווין על הבתולה" כדי לבאר שורש "ואסורין באלמנה". זו הסיבה שהביא ביטוי זה, למרות שההלכה עוסקת באלמנה ולא בבעולה.

אבל בהלכות כלי המקדש מבאר הרמב"ם מעלת כהן גדול הנבדל משאר אחיו. מעלתו מתבררת באיסור לאו דאלמנה ובמצות עשה דבתולה. כל אחד מהם עומד לעצמו. על כן הקדים ה"לאו" שהוא חמור ל"עשה" שהוא קל יותר, שכן האיסור החמור מברר יותר את מעלתו של הכהן הגדול.

בעולה

בעולה לכהן גדול הרי היא ב"לאו הבא מכלל עשה" ד"והוא אשה בבתוליה יקח", ועליה פסק הרמב"ם (הל' אסורי ביאה פי"ז הט"ו):

כהן גדול שנשא בעולה אינו לוקה אבל מוציא בגט.

ודין זה הוא אפילו בבעולה על ידו, כדברי הגמרא (יבמות נ"ט ע"ב):

תנו רבנן, אנוסת עצמו ומפותת עצמו לא ישא, ואם נשא - נשוי... אמר רב הונא אמר רב: ומוציא בגט.

הגמרא שאלה על הלכה זו מבוגרת ומוכת עץ, עליהן אומר רב שלא ישא ואם נשא נשוי:

אלמא, סופה להיות בוגרת תחתיו, סופה להיות מוכת עץ תחתיו, הכא נמי, סופה להיות בעולה תחתיו, קשיא.

ביאור: מבוגרת וממוכת עץ אנו למדים שהסברה נותנת שהרי בין כך ובין כך כל אשה שיקח עתידה היא להיות בוגרת ועתידה לאבד בתוליה, ועל כן אינו מוציאה, אם כן גם

¹⁰ מקור הביטוי הוא במשנה הוריות (פ"ג מ"ד): "אין בין כהן המשוח בשמן המשחה למרובה בגדים אלא פר הבא על כל המצות, ואין בין כהן משמש לכהן שעבר אלא פר יום הכפורים ועשירית האיפה. זה וזה שוים בעבודת יום הכפורים, ומצווין על הבתולה, ואסורין על האלמנה, ואינן מטמאין בקרוביהן, ולא פורעין ולא פורמין, ומחזירין את הרוצח". אלא שראוי שהרמב"ם בהלכה יחלק בין הדברים, ו"מצווה על הבתולה" שייך לעשה דבתולה לכהן גדול, ו"מוזהר על האלמנה" שייך ללאו דאלמנה לכהן גדול.

בעולת עצמו, בין כך ובין כך עתידה היא להיות בעולתו, ולמה יוציאנה. ועלתה שאלה זו ב"קשיא".

אף על פי כן פסק הרמב"ם שבעולת עצמו יוצאת בגט. סברתו נראית, שכיון שבא עליה קודם נישואין אין מתקיים בנישואיהם מה שאמרו חכמים (סנהדרין כ"ב ע"ב): "אין אשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי". רק ביאה שהיא תחילת נישואין הרי היא כריתת ברית, ולכן אף בעולת עצמו היא "בעולה" ומוציאה בגט¹¹.

בוגרת ומוכת עץ

במשנה נאמר (יבמות פ"ו מ"ד):

ולא ישא את הבוגרת. רבי אליעזר ורבי שמעון מכשירין בבוגרת. לא ישא את מוכת עץ.

ובגמרא אמרו (יבמות ס' ע"א):

רב ור' יוחנן דאמרי תרוייהו: בוגרת ומוכת עץ לא ישא, ואם נשא - נשוי.

וכך פסק הרמב"ם (הל' אסורי ביאה פ"ז הט"ו):

נשא בוגרת או מוכת עץ הרי זה יקיים.

ההגדרה ההלכתית היא שאינן ב"לאו הבא מכלל עשה", ואינן אלא איסור בעלמא. אף שלהלכה שוות הן בוגרת ומוכת עץ, בטעם איסורן ככהן גדול שונות הן. כך הוא לשון הירושלמי (יבמות פ"ו ה"ד):

לא ישא את הבוגרת. רבי לעזר ורבי שמעון מכשירין בבוגרת. שוין שלא יקח את מוכת עץ.

מה בין בוגרת מה בין מוכת עץ, בוגרת כלו בתוליה במעיה, מוכת עץ יצאו בתוליה לחוץ.

ואית דמחלפין: לא ישא את מוכת עץ. רבי לעזר ורבי שמעון מכשירין במוכת עץ, ושוין שלא ישא את הבוגרת.

מה בין בוגרת מה בין מוכת עץ, בוגרת עברו ימי הנעורים, מוכת עץ לא עברו ימי הנעורים.

המחמיר במוכת עץ רואה את איבוד הבתולים בפועל, בצורה חיצונית, כסיבה לאיסור נישואין לכהן גדול. על כן בוגרת עדיפא, שלא איבדה בתוליה לחוץ.

המחמיר בבוגרת רואה את איבוד הבתולים כסימן לחלוף ימי הנעורים, שהם הזמן הראוי לנישואין. "כלו בתוליה" הוא ביטוי למצב הנפשי של אשה שעברו ימי נעוריה ושייכת היא למהומת החיים של המבוגרים.

¹¹ נראה ש"קשיא" בסוגיא זו היא מסוג השאלות שאין הגמרא עונה עליהן משום שסברתן אינה בסגנון הגמרא להאמר, כדברי הרב באגרות ראי"ה ח"א אג' ק"ג עמ' קכ"ה, עיי"ש.

כיון שהבתולים לדעה זו הם סימן, הרי שמוכת עץ עדיפא, שעדיין היא בתוך ימי הנעורים. בין כך ובין כך נפסק להלכה כאמור ששתייהן שוות, שלא ישא ואם נשא נשוי. נראה שאת דינן למדו חכמים מן הפסוקים בלא שקיבלו הלכה זו מסיני, ועל כן אינה בכלל "לאו הבא מכלל עשה", ואף זו סיבה שלא נמנו במנין המצוות ולא הוזכרו בספר המצוות ובמנין הקצר כדלעיל.

קטנה

בהל' איסורי ביאה פי"ז הי"ג כתב הרמב"ם:

מצות עשה על כהן גדול שישא נערה בתולה, ומשתבגור תאסר עליו, שנאמר "והוא אשה בבתוליה יקח", "אשה" - לא קטנה, "בבתוליה" - ולא בוגרת, הא כיצד, יצאת מכלל קטנות ולכלל בגרות לא באה - זו נערה.

וכתב על זה בצפנת פענח על אתר:

הנה מלשון רבנו כאן משמע דקטנה לא דהוה איסור, רק שעובר על המצוה, ובוגרת הוה גדר איסור, גם נפקא מינה בזה דלקדש את קטנה בלא נשואין שרי, אבל לקדש את הבוגרת אסור, והטעם דקטנה יכול להמתין עד שתגדיל. ועיי' לקמן בהלכה י"ז משמע כן.

דקדוקו של "צפנת פענח" הוא ממה שכתב הרמב"ם: "שישא נערה בתולה ומשתבגור תאסר עליו", ולא כתב שער שתהא נערה גם אסורה עליו. הראיה מהלכה י"ז היא ששם כתב הרמב"ם:

אירס את הקטנה ובגרה תחתיו קודם נישואין הרי זה לא יכנוס מפני שנשתנה גופה ואם כנס לא יוציא.

מהלשון "אירס את הקטנה" משמע שהאירוסין הם בהיתר, ורק העובדה שבגרה תחתיו יוצרת בעיה.

כך גם עולה מדברי הגמרא שהיא מקור הרמב"ם (יבמות נ"ח ע"ב):

בעא מיניה רבי חייא בר יוסף משמואל: כהן גדול שקדש את הקטנה ובגרה תחתיו, מהו, בטר נישואין אזלינן או בטר אירוסין אזלינן, אמר ליה תניתנה, נתארמלו או נתגרשו, מן הנשואין פסולות, מן האירוסין כשרות. אמר ליה לשוויה חללה לא קמיבעיא לי דביאה היא דמשוויה חללה, כי קמיבעיא לי "והוא אשה בבתוליה יקח" מאי, קיחה דקדושין בעינן או קיחה דנישואין בעינן.

ומסיימת הגמרא "הא אישתני גופא והא לא אשתני גופא", עיי"ש.

וכתב המאירי על סוגיא זו (יבמות נ"ט ע"א):

למדת משמועה זו שכהן גדול מותר בקטנה¹² ... וכן למדת שאם אירס את האלמנה בעוד שהוא הדיוט ונתמנה כהן גדול יכנוס, דהא לא אשתני גופה, אבל אם אירס את הקטנה ובגרה לא איפשיטא ולא יכנוס, אלא שאם כנס לא יוציא, דהא אפילו בבוגרת גופה אם קדשה ונשאה בבגרות הואיל וכנס לא יוציא...

אף על פי שדברים שכתבנו כך נראה מענין הסוגיא, תדע שגדולי המחברים (הרמב"ם) פסקו שכהן גדול אסור בקטנה גם כן, וממה שיתבאר למטה (ס"א ב') "אשה בבתוליה", "אשה" ולא קטנה, "בבתוליה" ולא בוגרת, הא מצוה לישא נערה.

ואם כן שאלה זו (של רבי חייא בר יוסף משמואל) לענין פסק אתה צריך לפרשה בקדשה כשהיא נערה ובגרה תחתיו. ואני תמה שאף הם כתבו בסמוך לזה אירס את הקטנה ובגרה תחתיו לא יכנוס ואם כנס לא יוציא, ולדבריהם מאי ריבותיה, הרי אף הקדושין באיסור והיה להם לומר אירס כשהיא נערה.

המאירי מעיר הערה על פסק הרמב"ם. מדוע נקט בפסקיו "אירס את הקטנה" שבזה אין כל כך חידוש שלא יכנוס אם בגרה, שהרי גם הקידושין באיסור, והיה לרמב"ם לנקוט "אירס את הנערה", שבזה חידוש גדול שאם בגרה תחתיו לא יכנוס. הערה זו היא ראיית ה"צפנת פענח" שאין נישואי קטנה בכלל איסור, ואין זו אלא מצוה בעלמא. ראייה נוספת יש לומר ממה שכתב שם בהלכה ט"ו:

כהן גדול שנשא בעולה אינו לוקה אבל מוציא בגט. נשא בוגרת או מוכת עץ הרי זה יקיים.

ולא הביא הרמב"ם כלל מה דינו כשנשא קטנה. מכאן ראייה שאין כלל שאלה, שכן אין אלו נישואי איסור.

נמצינו למדים שכלפי קטנה ההגדרה היא שמצוה לשאת נערה, אבל אין איסור בנשיאת קטנה. הרי זה בגדר מצוה בעלמא.

בטעם הדבר יש לומר, שקטנה בתולה גמורה היא, ואין בעיה בגופה שתאסור נישואיה לכהן גדול. אמנם מצוה לכתחילה לשאת נערה, שכן ימי הנעורים (כלשון הירושלמי) הם הימים המתאימים ביותר לנישואין, שאז דעתה ומחשבתה דבוקה רק בו וכך ראוי לכהן גדול שיהיה.

לסיכום יש לומר:

באלמנה הרי זה איסור לאו ממש.

¹² וכן כתב ים של שלמה יבמות פרק שישי ס"י כ"א, וחולק הוא על הרמב"ם וסובר להלכה שכהן גדול מותר בקטנה. עיי"ש שהביא כמה ראיות לדבריו.

בעולה הרי זה לאו הבא מכלל עשה.
בוגרת ומוכת עץ הרי זה איסור בעלמא.
קטנה אינו אלא עובר על מצוה בעלמא.

מצות עשה ולא הבא מכלל עשה

הבנת הפסוקים

ציוותה התורה לכהן גדול לישא דווקא בתולה (ויקרא כ"א, י"ג-ט"ו):

וְהוּא אִשָּׁה בְּתוּלִיָּה יִקַּח.
אֶלְמָנָה וְגֵרוּשָׁה וְנִחְלָלָה זָנָה אֵת אֵלֶּה לֹא יִקַּח כִּי אִם בְּתוּלָה מֵעַמּוֹ יִקַּח
אִשָּׁה.
וְלֹא יַחְלִל וְרָעוּ בְּעַמּוֹ כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשׁוֹ.

מה פשר הכפילות בפסוקים?
הנצי"ב בפירושו העמק דבר מבאר את הכפילות:

"והוא אשה בבתוליה". לשון "אשה" משמעו גדולה בדעת משכלת ביראת ה', אף על גב שהיא עדיין "בבתוליה" - צעירה בשנים...
"כי אם בתולה מעמיו יקח אשה". חזר הכתוב ופירש דרך "בתולה מעמיו יקח אשה", אף על גב שמהראוי שיהדר כהן גדול ליקח דוקא אשה בתולה שהיא מצוינת בדעת, אבל אם אינו מוצא לפניו זה האופן אזי יקח אשה איזה "בתולה מעמיו", שהרי אסור לישוב בלי אשה. משום הכי רשאי לשאת "מעמיו" מאיזה עם, אפילו בת הדיוט בישראל.

ולחוסף הסברה: הפסוק הראשון מדבר על המהלך התקין והראוי של החיים. במהלך זה האישיות והדעת הם העיקר, והבתולים אינם אלא תנאי. ה"אשה" קודמת ל"בתוליה". אבל מה יעשה כהן גדול שאינו מוצא אשה ראויה בדעת? על זה בא הפסוק השני לשלול רעיון של נשיאת אשה חשובה, אלמנה או גרושה וכו', "כי אם בתולה מעמיו יקח אשה". הבתולים קודמים לאישיות. "בתולה" קודמת ל"אשה". במקרה שאין אשה ראויה בתולה, צריך לקחת בתולה שאינה ראויה, ולא אשה משכלת בדעת ויראת ה' שאינה בתולה. דברים אלו פותחים פתח להבין שיטת הרמב"ם בדרשת הפסוקים. את המצוה שישא כהן גדול בתולה ואת הלאו הבא מכלל מצוה זו, שלא ישא בעולה, למד הרמב"ם מן הפסוק:

והוא אשה בבתוליה יקח.

בצורה מפורשת אין הרמב"ם מביא את הפסוק השני, אבל מכללא אפשר להבין שיטתו. כפי"ז ה"א (שהזכרנו לעיל) כתב הרמב"ם:

שלש נשים נאסרו על כל הכהנים, גרושה, זונה וחללה, ועל כהן גדול ארבע, אלו השלש והאלמנה. אחד כהן גדול משוח בשמן המשחה או המרובה

בגדים, ואחד כהן העובד ואחד כהן גדול שמנוהו ועבר, וכן כהן משוח מלחמה, כולן מצווין על הבתולה ואסורין באלמנה.

ובארנו לעיל שהלכה זו מקורה בפסוק:

אלמנה וגרושה וחללה זנה את אלה לא יקח כי אם בתולה מעמיו יקח אשה.

שכן באיסור אלמנה לכהן גדול מדברת ההלכה. ביאור הדברים הוא, שהתורה מבארת שאיסור אלמנה המיוחד לכהן גדול בא ממצוותו לשאת בתולה. אין חסרון באלמנה כי אם איבוד בתוליה לבעלה.

הנפקא מינה בהבנה זו היא הברייתא המובאת בגמרא (כתובות כ"ט ע"ב):

...דתניא, רבי סימאי אומר: מן הכל עושה רבי עקיבא ממזרין, חוץ מאלמנה לכהן גדול, שהרי אמרה תורה "לא יקח", ולא יחלל, חילולין הוא עושה, ואין עושה ממזרין.

במה מיוחד איסור אלמנה לכהן גדול שאין הולד ממזר? נראה שהמיוחד הוא שהלאו הזה מקורו בעשה, "כי אם בתולה מעמיו יקח אשה", ואין באלמנה איסור "חפצא", פגם באישיותה או בגופה אלא איבוד בתוליה לבעלה. על כן אין הולד ממזר.

אמנם להלכה אין נפקא מינה שהרי אין הלכה כר' עקיבא, מכל מקום משמעות דורשין יש כאן, ועל כן כתב הרמב"ם "מצווין על הבתולה ואסורין באלמנה", על מנת לבאר מקור איסור אלמנה לכהן גדול.

כך נראית שיטת הרמב"ם בהבנת הפסוקים¹³.

עדיין יש לברר מה גדרה ותוקף חיובה של מצות עשה זו.

שלושה חייבי עשה וגדרם

כתב הרמב"ם בהלכות אישות (פ"א ה"ח):

ויש שאיסור ביאתן בעשה ואינו מחייבי לאוין, ושלשה הם, מצרי ואדומי דור ראשון ודור שני, אחד זכרים ואחד נקבות, ובעולה לכהן גדול. לפי שלא נאמר באלו לא יבוא או לא יקח, אלא מכלל שנאמר (דברים כ"ג) "דור שלישי יבוא להם בקהל ה'" אתה למד שדור ראשון ושני לא יבוא. ומכלל שנאמר "והוא אשה בבתוליה יקח" אתה למד שאינה בתולה לא יקח, ולא הבא מכלל עשה הרי הוא כעשה.

במנין מצוות עשה לא הביא הרמב"ם מצות "דור שלישי יבוא להם בקהל ה'", והיכן הביאם? בתוך מצוות "לא תעשה", בכלל הלאוין של "לא תתעב אדומי", "לא תתעב מצרי". כך כתב במנין הקצר שעל סדר מצוות לא תעשה:

¹³ האחרונים לא הלכו בדרך זו בהבנת הרמב"ם, עי' רי"פ פרלא בביאורו לרס"ג ח"ב רצ"ה ע"א והלאה, ועוד כדלקמן.

נד. שלא להרחיק זרע עשו מן הקהל אלא עד שלשה דורות שנאמר "לא תתעב אדומי".

נה. שלא להרחיק מצרי מן הקהל אלא עד שלשה דורות שנאמר "לא תתעב מצרי".

לעומת "חייבי עשה" אלו שלא מנאן, מנה הרמב"ם עשה ד"והוא אשה בבתוליה יקח", והלא שלשתן בהלכה אחת נאמרו לעיל ?!

אכן החילוק בין חייבי עשה דמצרי ואדומי לבין עשה דבתולה לכהן גדול ברור, ועמד עליו בספר תועפות ראם על היראים (סי' מ"ד אות ד') בשם מלבושי יום טוב סי' י"ח:

דהעשה דבתולה לכהן גדול הוי עשה גמורה שמצוה עליו ליקח בתולה כשירצה ליקח אשה, ולא דמי למצרי ואדומי דלא הוי כי אם לאו הבא מכלל עשה ותו לא מידי, דכשנושא מצרית או אדומית שלישיית אינו מקיים מצות עשה "דור שלישי יבוא להם בקהל ה'". עיי"ש שהכריח הדבר מדברי חז"ל.

על פי דבריו יש להבין שאין מצות עשה כלל במצרי ואדומי, ואין בהם אלא הלאו הבא מכלל עשה, שדור ראשון ושני לא יקח. על כן כללם הרמב"ם בתוך הלאו ש"לא תתעב", והוסיף שאחר שלושה דורות אין להרחיקם.

ותבאר לשון הרמב"ם בהלכה (הל' איסורי ביאה פי"ב הי"ט):

מצרי ואדומי אחד זכרים ואחד נקבות דור ראשון ודור שני אסורין לבא בישראל ודור שלישי מותר שנאמר "בנים אשר יולדו להם וגו'".

לעומת הלשון שכתב בבתולה לכהן גדול (שם פי"ז הי"ג):

מצות עשה על כהן גדול שישא נערה בתולה.

במצרי ואדומי, מדור שלישי מותר להתחתן בס, ואילו בכהן גדול מצוה לשאת בתולה. ההגדרה מובנת וברורה. ב"מצרי ואדומי" כשרוצה אדם לישא אשה אין כל ענין שישא דווקא מצרית או אדומית, והלא כל הנשים לפניו לשאת את הטובה בעיניו. יש לו היתר לישא גם אדומית ומצרית.

אבל בכהן גדול כשרוצה לישא אשה אין לו אלא נערה בתולה, ולא קיימת לפניו דרך אחרת. על כן זו מצות עשה שכשנושא אשה ישא נערה בתולה, ומכלל עשה זה גם יש לאו שלא ישא בעולה, אבל העשה יש לו קיום בפני עצמו. לכן מנה הרמב"ם מצוה זו ולא מנה המצוה באדומי ומצרי.

על רקע חייבי עשה ד"מצרי" ו"אדומי" מובן שהמצוה אינה מחייבת שישא נערה בתולה בכל מקרה, אלא שכשנושא אשה - ישא נערה בתולה.

שיטת הרמב"ן

יש מן הראשונים והאחרונים שלמדו באופן שונה את שני הפסוקים:

וְהוּא אִשָּׁה בְּתוּלָיָהּ יִקַּח.

...כִּי אִם בְּתוּלָה מְעַמְּיוּ יִקַּח אִשָּׁה.

ראש וראשון לכולם הוא הרמב"ן בפירושו לתורה, זו לשונו (ויקרא כ"א, י"ג):

"והוא אשה בבתוליה יקח" - פירוש אבל לא בעולה, והוא לאו הבא מכלל עשה. ואחרי כן הזהיר בלאו על האלמנה והפסולות. ואמר "כי אם בתולה מעמיו יקח אשה" - לצוות עליו שיקחנה, וזהו שאמרו רבותינו מוזהר על האלמנה ומצווה על הבתולה. וכך שנו בתורת כהנים (פרק ב'), "כי אם בתולה", מלמד שהוא מצווה על הבתולה.

דעת הרמב"ן היא שמלבד ה"לאו הבא מכלל עשה" האומר שלא ישא בעולה, בא פסוק מיוחד לצוותו שיקח בתולה.

לא נתבאר דיו למה מכוון רמב"ן, אם לומר שמצוה עליו בכל מקרה לישא נערה בתולה, אפילו אם יש לו כבר אשה? ! והלא תימה גדולה היא.

ניתן לומר שהמצוה היא שמכל מקום יהיה כהן גדול נשוי. כך ביאר בספר דבר אברהם¹⁴ (ח"ב סי' ל"ו, ו'):

...אלא אפשר דכוונתם היא דמצות עשה מיוחדת על הכהן גדול שתהא לו אשה תמיד כדכתיב "כי אם בתולה מעמיו יקח אשה", ואמרינן בתורת כהנים מלמד שהוא מצווה על הבתולה, והיינו דמצות עשה מיוחדת עליו שיקח אשה בתולה ולא יעמוד לעולם בלא אשה, וכן כתב הרמב"ן להדיא בפירושו על התורה.

אמנם בהמשך דבריו תלה דברים אלו גם בשיטת הרמב"ם, ואין הדברים נראין כמו שביארנו לעיל, שהרמב"ם אינו מביא את שני הפסוקים, אף לא את תורת כהנים. נראה שההבדל בין הרמב"ם לרמב"ן הוא שלרמב"ם כשנושא בתולה מקיים מצוה, ולרמב"ן מצוה לשאת בתולה.

ספר המצוות והי"ד החזקה

בספר המצוות כלל הרמב"ם מצוה זו בתוך מצוות המקדש והכהנים העובדים בו. מצוה זו חותמת פרק זה בספר המצוות.

בי"ד החזקה כלל הרמב"ם מצוה זו בהלכות איסורי ביאה שבספר קדושה.

¹⁴ ובדומה לזה הביא הגר"ח העליר בהערותיו על מצוה זו (הערה 11) בשם רדב"ז בשו"ת ח"ו ב' אלפים ש'.

נראה שבספר המצוות הדגש הוא על המצוה לישא בתולה, הנובעת מקדושת הכהן הגדול וממעמדו המיוחד בעם. אין קבוצת מצוות של איסורי חיתון בתוך מצוות עשה, ועל כן כללה הרמב"ם במצוות המקדש, בסופם. בי"ד החזקה בהלכות איסורי ביאה כלולים העשין והלאוין ביחד, ועל כן הביא הרמב"ם הלכות אלו שם.

